

ТЕМАТИКА ТІЛЕСНОГО В ПОДОЛАННІ КУЛЬТУРНИХ БАР'ЄРІВ/ ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕМАТИКИ ТІЛЕСНОГО

Ольга Афанасьєва

*Кандидат філологічних наук
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
м. Київ*

ЛІНГВОСЕМІОТИКА ТІЛЕСНОСТІ У РИТУАЛІЗОВАНИХ ПРАКТИКАХ

Сучасні дослідження ритуалу у полідисциплінарному полі філософії, соціології, антропології, етології, лінгвокультурології, психології, когнітивістики, лінгвістичної антропології, комунікативістики, семіотики, медіа студій, на основі яких виокремилася спеціальна галузь ритуалістичних студій (Р.Граймс) показують особливу роль ритуалу в житті суспільства, формування його культурно-цивілізаційних засад. Ритуал становить особливий вид соціокомунікативних практик, який вирізняється низкою специфічних характеристик, досліджуваних з різних теоретико-методологічних позицій. Серед них можна виділити ознаки фундаментальні, властиві всім типам і різновидам ритуалів, і специфічні, які варіюються в залежності від типу ритуалу, соціокультурних, історичних контекстів його функціонування. Однією з таких властивостей є тілесність, яка виступає у тісній кореляції з іншим фундаментальним аспектом ритуалу – символічним, адже в ритуалі з особливою виразністю постають взаємовідношення матерії (передусім живої) і духу, які на протязі тисячоліть осмислювалися і продовжують осмислюватись у філософській площині.

Дослідження тілесності набули особливого поширення у сучасній філософії, зокрема у феноменології Е.Гуссерля, М.Мерло-Понті, екзистенціалізмі Ж.-П.Сартра, А.Камю, М.Гайдеггера, К.Ясперса, філософії життя А.Бергсона, постмодерних студіях М.Фуко, Ж.Делеза, Ж.Бодрійяра та ін. Це питання активно вивчається і дискутується в культурології, антропології, психології, соціології,

семіотиці, аналізується в мовознавчому і літературознавчому планах і становить один із ключових аспектів ритуалістичних студій. Фактично всі дослідники ритуалу звертають увагу на його тілесні виміри, передусім в площині певним чином організованих, закріплених і повторюваних поведінкових моделей. Водночас тілесність ритуалу включає надзвичайно важливі онтологічні, психокогнітивні, соціокомунікативні, семіотичні, ідентифікувальні аспекти. Ритуал є не лише дією, перформансом, але має також семіолінгвальну складову, яка у вузькому сенсі є його конститутивним компонентом (наприклад, фіксовані комунікативні формули), а у широкому культурологічному плані формує міфоритуальну єдність (І.П.Давидов), у якій наративізуються семантичні складові, які також знаходять своє вираження в паравербальних, поведінкових й інших складових ритуалу.

Тілесність людини у своїй взаємодії з довкіллям реалізує передусім адаптаційну функцію, яка особливим чином формується, закріплюється, семіотизується в ритуалі, у першу чергу, релігійному (П.Буайє, К.Алкорта, Р.Сосіс). У такому екологічному вимірі відбувається переведення базових потреб життєзабезпечення, за відомою пірамідою основних потреб А.Маслоу, до символічного рівня, що бере свій початок у тваринному світі, про що свідчать етологічні дослідження ритуалу як особливого типу поведінки тварин (К.Лоренц, Д.Морріс та ін.). Слід зазначити, що ритуал відіграє надзвичайно важливу роль у психоемоційному плані, сприяючи емоційній розрядці, знімаючи стан страху, тривоги, непевності, стримуючи агресію тощо (К.Лоренц, Дж.Гайман, К.Лойзос, Д.Морріс та ін.), і набуває, таким чином, навіть певного терапевтичного ефекту.

У розвитку людської цивілізації відбувається символічне осмислення власне фізіологічних аспектів тілесності, таких як вікові, гендерні, народження і смерті, біль, фізичні страждання і т.п., яким присвячено численні ритуали, міфоритуальні комплекси, базові концепти фактично у всіх культурах. Однією з основних цілей соціалізації через ритуал, починаючи вже з тваринного рівня, є «приборкання» тіла, його спонтанних виявів, емоційних сплесків (Д.Жефfrey). Ідеться про унормування поведінкових моделей, обмеження, які накладаються або знімаються в певних ситуаціях, є зумовленими особливими контекстами ритуалізації. Так, ці

поведінкові моделі, з одного боку розглядаються як основа суспільної організації у форматах різних практик, ритуалізованих і рутинізованих, зокрема у сучасній теорії практик (Т.Шацкі, Ш.Ортнер), як габітуси і звички (М.Мосс, П.Бурдьє), а з іншого – саме ритуал дозволяє свободу у певних спеціально визначених випадках, наприклад, деяких релігійних ритуалах, святах, як форма особливості карнавальної культури (М.М.Бахтін).

Разом із тим, основною функцією ритуалу є функція соціалізації, а саме формування і закріплення певних діяльнісних, поведінкових моделей, де основна роль належить власне тілесному аспекту. Слід зазначити, що на зміну поняттю соціальної структури в сучасній соціології дослідники пропонують поняття соціального тіла (Н.Кросслі), надаючи таким чином тілесному аспекту надіндивідуального макро-виміру. Унормування поведінкових моделей супроводжується формуванням відповідних морально-етичних систем, які надають цим нормам обов'язкового прописового характеру. Ці аксіологічні виміри мають різні характеристики в різних культурах і, таким чином, формують їх константні ознаки.

Тіло є точкою відліку освоєння світу людиною як у психофізіологічному, когнітивному, так і в лінгвосоціотичному аспектах, а ритуал забезпечує формування, осмислення, закріплення цієї матриці у різних вимірах – онтогносеологічному, соціальному, комунікативному тощо. Тілесність в ритуалі виступає в кількох вимірах, утворюючи та водночас знімаючи опозиційні відношення живого / неживого, матеріального / нематеріального, реального / уявного (віртуального), природного/ соціального, суб'єктності / об'єктності. Так, тіло стає компонентом агентивності, яка набуває в ритуалі специфічних ознак. Воно виступає носієм сили, енергії, руху, може опредмечуватися, вступати у складні відношення об'єкта і суб'єкта, агенса і пацієнта, стає джерелом метафоричної матриці світобудови, мікрокосмом, де його частини символічно представляють загальні онтологічні і соціальні категорії.

Власне тілесні характеристики осмислюються в ритуалі, наративізуються в міфі, набувають символічної значущості і семантичного вираження. Так тіло постає осередком стабільності, цілісності, з одного боку, і змін, трансформацій – з іншого. Особливу значущість має в цьому плані кореляція живого / неживого, народження / смерті, зміни станів у ритуалах переходу (А. Ван

Геннеп). У цій перспективі тіло стає осередком випробувань, болю, страждань, передусім у ритуалах ініціації, у практиках жертвопринесення. Семіотизація тілесності в ритуалі відбувається також в аксіологічно маркованих параметрах чистого / нечистого (М.Дуглас) як належного / неналежного, дозволеного / забороненого, аж до заперечення тілесності, її стигматизації, наприклад, у християнстві. При цьому така базова семантика є властивою не лише релігійному, а і світському ритуалу, наприклад у сучасних ритуалізованих практиках «очищення» в рекламній, іміджевій, політичній сферах.

Водночас ритуал фіксує і семіотизує власне психокогнітивні механізми освоєння світу в часово-просторових координатах, категорії руху, енергії, самі процеси сприйняття, упізнання, ідентифікації тощо, що лежить в основі однієї з засадничих соціокультурних опозицій *свого / чужого*. Ці засадничі категорії тілесно вираженої буттєвості проявляються в таких базових, нерідко значною мірою рутинізованих ритуалах, як вітання і прощання. Тут вибудовується, закріплюється, повторюється і відповідним чином символізується соціокомунікативний тип ритуалу зустрічі, який виявляється у русі, зближенні, присутності, тілесності у її кінетичних, міможестикаляційних, тактильних виявах, а також у процесах вирізнення, упізнання, ідентифікації.

Ритуал визначає і фіксує часово-просторові виміри тілесності. З одного боку йдеться про особливе переживання часу в ритуалізованих практиках, а з іншого – при ритуалізацію часовиміру тілесності, її стабільності і трансформації, передусім в ритуалах циклічного типу. Тіло не лише є центром сприйняття і розбудови просторових структур, зокрема в їх когнітивній метафоризації (Дж.Лакофф, М.Джонсон), але і стає осередком символічного освоєння фізичного і соціального простору, що відбувається в різних ритуалізованих практиках розширення власної тілесної території, включення до неї певних атрибутів, артефактів, або їх вилучення, «дарування» тощо. Тілесність у просторі виступає також критерієм реалізації соціокомунікативних категорій зближення / віддалення, обмеження, виокремлення у різних проксемічних кореляціях (Е.Холл, Е.Гофман), що зумовлює організаційну структуру і семантичне навантаження багатьох ритуалів, визначає параметри табування, заборон. Її пов'язано також із усвідомленням

цілісності, відмінності і водночас зв'язку, подібності з іншим, тобто ідентифікаційними ознаками. Саме тіло маркується для позначення такої спільності або відмінності, виокремлення за допомогою татування, прикрас, вестиментарних, косметичних засобів тощо.

У ритуалі формується, унормовується, закріплюється використання культурно маркованих невербальних засобів комунікації, формуються знакові символічні системи соціальної інтеракції, відношень влади, змагальності (зокрема у спорті) і т.п., які використовують тілесність у моделюванні певних умовних / уявних світів, створенні образів у тих чи інших ціннісних координатах, «одяганні маски», імітації. Так, сучасні медіа, новітні Інтернет технології активно формують віртуальні виміри тілесності, які лягають в основу сучасних ритуалів у віртуальному середовищі.

Можна говорити також про відповідні контексти і коди ритуалізації, які слугують форматом і засобом переключення, входження до цих особливих ритуалізованих світів, переходу від рутинної практики до ритуального перформансу, в якому тілесність набуває не лише специфічних соціокультурних ознак, але й семіотичного, лінгвопрагматичного вираження, стає особливим осередком комунікації. Ритуально зумовлена семантика і прагматика тілесності набуває ціннісних універсальних і культурно специфічних характеристик, роль яких є особливо значущою в плані міжкультурної комунікації.